

Lucjan Miś <http://orcid.org/0000-0002-6845-4565>

Uniwersytet Jagielloński

POLSKA SOCJOLOGIA PROBLEMÓW SPOŁECZNYCH W OSTATNICH TRZYDZIESTU LATACH

Abstract

The Polish sociology of social problems in the past thirty years

Social workers help the poor, the homeless, the disabled or the elderly. They recognize different faces of local, national or global social issues in their work. They have to know what are social issues and how they affect their clients. On the other side, sociologists study the range and depth of different social issues. The author reviews the development of the sociology of social problems in last 30 years in Poland. He shows the activities of the main scientific centers, their research profiles and the most distinguished scholars in the field. In conclusion, the author shows the strenghts and weaknesses of the sociology of social problems during last three decades.

Key words: Poland, sociology of social problems, unemployment, urban problems, poverty, homelessness

Praca socjalna jest jednym ze środków ograniczania i przeciwdziałania negatywnym konsekwencjom problemów społecznych. Rozwój dyscypliny jest związany z badaniami kwestii społecznych i działaniami emancypacyjnymi w tym zakresie. Paul Spicker (2014) ukazuje różnorodne powiązania między pracą socjalną, socjologią i polityką społeczną. Z tego powodu chciałbym się przyjrzeć temu, jak wyglądał rozwój i dorobek prac analitycznych oraz empirycznych w polskiej socjologii problemów społecznych.

Badania problemów społecznych w Polsce przed 1989 roku były prowadzone w ograniczonym wymiarze. Spośród prac autorskich lub zbiorowych, w których autorzy jednoznacznie i klarownie odwoływali się do teorii, koncepcji lub – co najmniej – pojęcia „problemu społecznego”, należy wymienić Jana Węgleńskiego, Janusza Sztumskiego, Stefana Nowaka, Władysława Misiaka, Kazimierza W. Frieske i Jacka Wodza (Miś 2007). Charakterystyczne jest, że prace trzech ostatnich autorów pochodzą z 1988 i 1989 roku, kiedy to cenzura naukowa pozwalała publikować prace o niedostatkach i trudnościach życia w państwowym socjalizmie.

Wcześniej, w latach siedemdziesiątych XX wieku, powstała oryginalna szkoła pod kierunkiem Adama Podgóreckiego, który wspólnie ze swoimi uczniami rozpoczął badanie zjawisk definiowanych jako „patologia społeczna” i zaproponował „socjotechnikę” jako sposób radzenia sobie z trudnościami życia zbiorowego. Bez wątpienia przedmiotem

ich badań były procesy i wydarzenia wywołujące reakcję normatywną i mobilizujące do przeciwdziałania, takie jak prostytucja, przestępczość zorganizowana czy hazard. Uczniowie Adama Podgóreckiego: Kazimierz W. Frieske, Andrzej Kojder, Jacek Kurczewski, Jerzy Kwaśniewski, zajęli się szeroko rozumianymi problemami przestępczości, prawa, dewiacji, moralności oraz działań profilaktycznych, prewencyjnych i resocjalizacyjnych w środowiskach problemowych i społeczeństwie. Wychowali oni następnego pokolenie badaczy zainteresowanych „ciemną stroną” życia społecznego – biedą, przestępczością, narkomanią, kryzysem rodziny (między innymi: Anna Kiersztyn, Grzegorz Makowski, Paweł Poławski, Joanna Zamecka). Widzimy zatem ciągłość w analizowaniu problemów społecznych oraz systematyczny rozwój metod i technik badawczych.

W nowe czasy po 1989 roku polska socjologia wkraczała zatem z dorobkiem Adama Podgóreckiego i Stefana Nowaka, którzy starali się – pomimo ograniczenia wolności badań – nadążać za zachodnim standardem prowadzenia prac w zakresie socjologii stosowanej i metodologii badawczej.

Jaki jest obecnie stan socjologii problemów społecznych w Polsce, po trzydziestu latach od zmiany systemu społeczno-gospodarczego? Dla przejrzystości dalszych rozważań chciałbym wyjaśnić moje rozumienie terminu „socjologia problemów społecznych”. Problemami społecznymi zajmują się politycy społeczni, geografowie społeczni, psycholodzy społeczni, ekonomiści, politolodzy czy pedagodzy. W tym przeglądzie ograniczam się jednak do socjologii i pomijam dorobek innych dyscyplin w analizowaniu i przygotowaniu interwencji lub reform społecznych. Istnieją: współpraca badawcza i wzajemne inspiracje pomiędzy różnymi dyscyplinami naukowymi, czasami istotny wkład w rozwiązanie problemów badawczych wnoszą przedstawiciele pokrewnych dziedzin wiedzy. Niemniej jednak bez względu na zasługi specjalistów z tego zakresu skoncentruję się (prawie) wyłącznie na pracach napisanych przez socjologów.

Przyjmuję, że rozprawy i analizy socjologiczne dzielą się na dwie kategorie. Pierwsza z nich to prace z dziedziny socjologii problemów społecznych w sensie ścisłym. To znaczy, autor zajmuje się zjawiskami i procesami, przyjmując jedną z perspektyw teoretycznych (teorię krytyczną, interakcjonistyczną czy konfliktową itp.), i stosuje swoistą metodologię badań. Godne uwagi jest to, że w okresie ostatnich trzech dziesięcioleci analiza problemów społecznych, szczególnie w krajach anglosaskich, została zdominowana przez perspektywę konstruktywistyczną (konstrukcjonistyczną). Znaczna część prac została napisana zgodnie z paradygmatem, który kładzie szczególny nacisk na tworzenie społecznej świadomości trudnych sytuacji w życiu zbiorowym oraz rolę środków masowego przekazu w ich uprawomocnieniu.

Druga kategoria mieści prace o problemach społecznych w sensie szerokim. Autor zajmuje się pewnym zjawiskiem (bezdolnością, ubóstwem, korupcją, przestępczością) i dostarcza wiedzy na jego temat, chociaż nie uznaje danego zjawiska za problem społeczny, lecz naturalny, choć może niekorzystny stan społeczeństwa lub zjawisko, które nie może zostać zmienione przez działania oddolne czy działania władzy albo jakąś formę mobilizacji społecznej realizowaną pod kierunkiem zaangażowanych moralnie działaczy. Uważa się bowiem, że nie istnieje alternatywa wobec prowadzonej polityki

lub mechanizmów rynkowych i można jedynie stosować się do reguł rynku czy decyzji politycznych władzy.

Innymi słowy, autor opisuje pewne wydarzenia i procesy lub wyjaśnia zmiany społeczne w dziedzinie uznawanej przez znaczną część populacji za „problemy kraju, społeczności lokalnej czy regionu”. W rezultacie uzyskujemy wiedzę na temat zakresu, głębokości, rozmiarów, uwarunkowań czy nawet konsekwencji zjawisk i wydarzeń, chociaż nie dowiadujemy się o populacjach problemowych, próbach poprawy sytuacji czy mobilizacji społecznej. Socjologia problemów społecznych jest silnie związana z pragmatycznym podejściem do analizowanych zagadnień i orientacją na interwencję, reformę, ulepszenie oraz stosowanie wiedzy socjologicznej. W badaniach i analizach społeczeństwa *sensu largo* autorzy traktują zjawiska i wydarzenia jako część kultury, gospodarki lub religii, niepodatne na zmiany, neutralne pod względem normatywnym lub używają specyficznej perspektywy teoretycznej (np. neoinstytucjonalizmu, fenomenologii, socjobiologii itp.).

Drugie ograniczenie dotyczy problemów uznawanych za ważne przez „zwykłych ludzi”. Chodzi mi o problemy wskazywane w sondażach opinii publicznych realizowanych przez różne ośrodki w Polsce w ostatnim ćwierćwieczu, przez wiele lat i większą liczbę respondentów. Te problemy to bezrobocie, ubóstwo, emerytury, system ochrony zdrowia i słaba gospodarka niezaspokajająca potrzeb mieszkańców. Inne problemy pojawiały się, lecz były wskazywane przez niewielki odsetek respondentów (mniej niż 10%). Badania Kantar Public z 2016 roku ukazały, że alkoholizm, korupcja, niska dietność, bezdomność czy zanieczyszczenie środowiska były przedmiotem zainteresowania i niepokoju 1–2% badanych. Sprawy obecne w środkach masowego przekazu, takie jak przestępczość, aborcja, niepełność i nowoczesne procedury lecznicze (*in vitro*) czy prawo do zawierania małżeństw jedнопłciowych, nie były deklarowane przez badanych jako problemy. Jest to dość typowa sytuacja rozbieżności pomiędzy definiowaniem problemów przez zwykłych ludzi, odpowiadających na pytania ankietowanych, a ekspertów.

Wyżej opisane ograniczenia ciągle pozostawiają trudne do analizy pole badań i koncepcji wytworzonych przez polskich socjologów w okresie prawie trzech dziesięcioleci. Wiele – przypuszczalnie – wartościowych prac zostało przeze mnie pominiętych ze względu na rozmiary produkcji tekstów zawierających hasło „problemy społeczne” lub nikłą obecność niektórych z nich w ogólnopolskiej przestrzeni publikacji naukowych.

Przyglądnijmy się zatem osiągnięciom i porażkom w zakresie problemów społecznych najczęściej pojawiających się w sondażach polskiej opinii publicznej w latach 1989–2017.

Bezrobocie

Problem długotrwały i dotkliwy dla większości Polaków (przez prawie trzy dekady obecny w ich sondażowych deklaracjach) był przedmiotem badań wielu socjologów. Przede wszystkim należy wymienić Tadeusza Borkowskiego i Aleksandra Marcinkowskiego, redaktorów *Socjologii bezrobocia* (1999) i autorów wielu tekstów na ten temat. Krystyna Mlonek (1999) napisała autorską, oryginalną monografię o bezrobociu w Polsce w okresie

od uzyskania niepodległości w 1918 roku do czasów III Rzeczypospolitej. Była to zwięzła i dogłębna analiza przyczyn, przejawów, kategorii bezrobotnych i przeciwdziałania problemowi do końca XX wieku. Znaczący oddźwięk znalazła praca Jacka Wodza na temat współczesnego bezrobocia na Górnym Śląsku. Książka Adama Hrebendy i Jacka Wodza (1992) ukazała się w najwcześniejszym okresie transformacji systemowej. Z pierwszej dekady transformacji pochodzą również: opracowanie Stefani Dziecielskiej-Machnikowskiej (1991, 1995) o łódzkich bezrobotnych oraz książki Krystyny Leśniak-Moczuk (2010), która przez prawie dwie dekady badała bezrobocie w rejonie Mielca.

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku przyniosły zatem socjologiczne analizy bezrobocia na terenie (obecnych) województw łódzkiego, podkarpackiego i śląskiego. Prace miały charakter rozpoznawczy i opierały się na badaniach w niewielkich populacjach. Niewiele z nich odwoływało się do koncepcji obecnych w literaturze światowej, np. Roberta Mertona (Aleksander Marcinkowski) czy kultury bezrobotnych (Andrzej Sadowski). Pod koniec tej dekady zaczyna się ukazywać *Diagnoza społeczna* pod redakcją Janusza Czapińskiego i Tomasza Panka. Seria *Diagnoz* jest nie do przecenienia, ponieważ badania autorów przyniosły empiryczny model bezrobocia Janusza Czapińskiego, stanowiący próbę wyjaśnienia różnicy między urzędowymi rozmiarami bezrobocia a ich społeczną akceptacją.

Po 2000 roku bezrobocie ustabilizowało się w świadomości społecznej jako trwały problem społeczny. Socjologowie (np. autorzy pracy pod redakcją Jadwigi Królikowskiej 2006) opisywali sytuację bezrobotnych i ich świat wewnętrzny lub powiązania między światem polityki a różnymi zagrożeniami społecznymi (bezrobociem, przestępczością). Pojawiły się również pogłębione opracowania – prace Anny Duracz-Walczak (2002) na temat bezdomności oraz książki Lucjana Misia (2007) i Lucjana Misia, Marcjanny Nózki i Marty Smagacz-Poziemskiej (2011) na temat bezrobocia i ubóstwa.

Problemy miejskie i wiejskie

Przez socjologów amerykańskich Chicago było często określane jako miasto – wielkie „laboratorium społeczne”. Tradycja badań problemów miejskich inspirowana szkołą chicagowską rozwinęła się w polskiej socjologii dzięki pracom Krzysztofa Czekaja, Moniki Zawartki-Czekaj i ich współpracowników. Seria monografii miast Śląska, Zagłębia Dąbrowskiego i regionu Częstochowy jest wyjątkowym przykładem socjologii problemów społecznych na poziomie mezostruktur. Autorzy zastosowali ekologiczny model analizy problemów i przestrzenne rozmieszczenie różnych zjawisk problemowych. Książki te stanowią układ odniesienia dla twórców gminnych map problemów społecznych. Problemy społeczne opisane w książkach zostały ograniczone do zainteresowania urzędników miejskich i ośrodków pomocy społecznych. Problemy wywołane przez rynek (np. politykę deweloperów, sieci handlowych, prywatnych firm) nie znalazły się w opracowaniach.

Prace Jacka Wodza i Krzysztofa Czekaja koncentrowały się na obszarach województwa śląskiego. Kolejną metropolią, która doczekała się własnego studium, był Wrocław. Książki pod redakcją Stanisława Witolda Kłopoty, Mateusza Błaszczyka i Jacka Pluty (2010) były udaną próbą diagnozy społeczności stolicy Dolnego Śląska i opisu głównych problemów tego miasta oraz prób radzenia sobie z nimi przez władze i obywateli. Zapoczątkowały one bardziej systematyczne badania mieszkańców Wrocławia w formie diagnozy społecznej przeprowadzone w latach 2010, 2014 i 2017.

Socjologowie Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach zrealizowali również badania diagnostyczne, które obejmowały monitoring problemów Katowic i działań podejmowanych przez instytucje w celu ich rozwiązywania. Prace pod kierunkiem Adama Bartoszkza, Krzysztofa Czekaja i Dobroniegi Trawkowskiej (2012) stanowią bardzo dobry przykład analizy lokalnych problemów i działania aparatu administracyjnego (w tym ośrodków pomocy społecznej) w odniesieniu do populacji problemowych.

Praktyczny sukces socjologów i pracowników socjalnych polegał na urzędowym zadekretowaniu sporządzania gminnych planów rozwiązywania problemów społecznych. Empiryczne próby badania jakości tych planów – owszem – zostały wykonane, lecz ocena praktyki tych planów okazała się dość krytyczna, ponieważ zostały one sporządzone jedynie pod kątem formalnym, a merytorycznie nie odpowiadały zasadom sztuki.

Powstały również prace na temat problemów społecznych na obszarach wiejskich. Część z nich zostanie omówiona przy okazji problemu ubóstwa i biedy. Inne były nastawione na upośledzenie społeczności wiejskich i rozpowszechnienie negatywnych zjawisk, takich jak brak zatrudnienia, izolacja czy nierówności demograficzne (między kobietami a mężczyznami).

Działania praktyczne podejmowane przez socjologów w celu rozwiązywania problemów społecznych były najbardziej widoczne na poziomie metropolii i wielkich miast. Powstawanie ruchów miejskich, które tworzyli i w których uczestniczyli socjologowie, to przykład właśnie takich działań. Należy tu wymienić ruchy społeczne działające na rzecz ochrony lokatorów i ich praw, ochrony przestrzeni publicznej w miastach (szczególnie w zakresie zieleni i rekreacji) i planów władz miasta w organizacji wydarzeń sportowych. Największy sukces odniósł w tej sferze ruch protestu przeciwko organizacji zimowych igrzysk olimpijskich w Krakowie i Zakopanem, ponieważ doprowadził do wygranego referendum i rezygnacji władz miejskich z pierwotnych planów (Gwiżdż, Jarczewski 2017).

Drugą formacją zaangażowaną w rozwiązywanie problemów na poziomie społeczności lokalnych to pracownicy ośrodków pomocy społecznej, organizacji pozarządowych, fundacji itp., którzy nauczyli się sposobów i technik pracy oraz wykorzystali je w praktyce. Podstawą wielu udanych projektów była metodyka działań aktywizacyjnych w społeczności lokalnej i wspólne działania władz miejskich i organizacji pomocowych na rzecz poprawy sytuacji szczególnych kategorii demograficzno-społecznych (dzieci, młodzieży, ludzi starych) lub polepszenia warunków życia na szczególnych obszarach (np. zaniedbanych, starych dzielnic robotniczych).

Ubóstwo i bezdomność

Bieda i wykluczenie społeczne stanowiły znacznie częstszy przedmiot badań niż bezrobocie. Napisano wiele prac, które dobrze odzwierciedlały zasięg i dynamikę zjawiska oraz jego konsekwencje psychospołeczne. Spośród nich szczególną uwagę przyciągają książki poświęcone bezdomności jako ekstremalnej formie ubóstwa. Najstarszą i najbardziej fundamentalną pracą były monografia Andrzeja Przyemeńskiego (2001) na temat bezdomności oraz jego późniejsze artykuły na ten temat. Dokładna analiza form i przyczyn bezdomności pozwoliła na zrjonalizowanie debaty na temat ubóstwa oraz monitorowanie zjawiska, które zmieniało się na skutek zmian ustaw i polityki wobec problemu mieszkaniowego. Powstało wiele przyczynków i analiz na poziomie mikro i mezo, czyli prac o szczególnych formach pomocy bezdomnym, organizacjom pozarządowym (szczególnie Fundacji Pomocy Wzajemnej „Barka”) czy ubóstwie w poszczególnych miastach.

Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności miało największe zasługi w opracowaniu i wdrożeniu metodologii pomiaru zasięgu bezdomności. Przez wiele lat badacze i aktywiści forum prowadzili badania w województwie pomorskim, publikowali raporty i wspierali różne formy pomocy socjalnej bezdomnym. Innymi słowy, diagnoza, monitorowanie, ewaluacja i przeciwdziałanie były modelowymi zastosowaniami konwencjonalnego pragmatycznego podejścia do amelioracji społecznej. Co więcej, model ten został wdrożony jako część oficjalnych działań Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w bieżącym rozpoznawaniu i pomocy bezdomnym (m.in. w formie spisów osób bezdomnych).

Znacznym wkładem w rozpoznanie i analizę problemu były prace badaczy zgromadzonych przez Annę Duracz-Walczak (2002). Książki pod jej redakcją przyniosły wiedzę na temat różnych aspektów (geograficznych, socjologicznych, instytucjonalnych) bezdomności w województwie pomorskim i całym kraju.

Ze względu na swój skrajny charakter (wysoki poziom śmiertelności, tragiczne warunki życia, uzależnienia itp.) i siłę budzenia ludzkich sumień bezdomność stała się częstym tematem prac socjologicznych. Mniej drastyczne formy deprivacji materialnej i moralnej nie pozostały bez uwagi badaczy i analityków. Ze względu na ich miejsce w polskiej socjologii nie będę ich obszernie omawiał. Chciałem wymienić prace zespołu kierowanego przez Wielisławę Warzywodę-Kruszyńską i Jolantę Grotowską-Leder. Zawdzięczamy im opisanie fenomenu wielkowiejskiej łódzkiej biedy oraz ubóstwa w średnich i małych miastach województwa łódzkiego. Komplementarne prace powstały z inspiracji i pod przewodnictwem Elżbiety Tarkowskiej – obejmowały obszary wiejskie, w tym tereny należące do Państwowych Gospodarstw Rolnych. Wyjściowe koncepcje teoretyczne autorek były odmienne, lecz zdobyta przez nie wiedza na temat przejawów zjawiska, jego kontekstów i konsekwencji nie dopuściła do całkowitego wykluczenia tej tematyki z dyskursu naukowego oraz późniejszej debaty publicznej.

Czy można mówić o swoistej specjalizacji ośrodków w badaniach problemów społecznych? Wydaje się, że w odniesieniu do najbardziej angażujących emocjonalnie

zjawisk można udzielić odpowiedzi twierdzącej na tak postawione pytanie. Jak już zauważyłem, w województwie śląskim prowadzone były analizy miast ze szczególnym uwzględnieniem Katowic. Badania prowadzono przede wszystkim w konwencji szkoły chicagowskiej i ekologii społecznej, czyli przestrzennej lokalizacji problemów oraz jakościowej ich charakterystyki. Specyfika etniczna (lub narodowościowa) powodowała, że monografie miast obecnej metropolii górnośląsko-zagłębiowskiej oraz miast sąsiednich uzyskiwały dodatkowy walor.

Na Uniwersytecie Łódzkim dominowały empiryczne badania ubóstwa, w tym ubóstwa wśród dzieci („łódzka szkoła badań nad ubóstwem”). Ośrodek gdański skoncentrował się na zagadnieniu bezdomności. Tutaj zrealizowano prace nad metodologią liczenia bezdomnych i udzielania im pomocy poprzez rozwijanie trzeciego sektora („pomorskie forum badań nad bezdomnością”). Współcześnie Maciej Dębski realizuje badania nad problemem fonoholizmu, czyli niekorzystnym wpływem technologii informacyjno-komunikacyjnych na dzieci i młodzież.

W Warszawie Jerzy Kwaśniewski i jego zespół opublikowali liczne tomy poświęcone różnorodnym problemom społecznym, ze szczególnym naciskiem na związek problemów z kontrolą społeczną. Prace Zakładu Dewiacji, Norm i Kontroli Społecznej UW wydawane w ostatnim ćwierćwieczu obejmują obecnie dziesięć tomów i prezentują zróżnicowane podejścia do problemów społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem narkomanii, prostytucji, samoleczenia i leczenia osób uzależnionych itp. Niektóre z tomów były wyłącznie poświęcone kwestiom badania problemów społecznych i zarządzania nimi.

Na Uniwersytecie Jagiellońskim prowadzono prace nad porównawczymi studiami problemów społecznych, szczególnie w kontekście analiz polsko-amerykańskich (Krzysztof Frysztacki) oraz bezrobocia i włączonego i bezdomności (Marcjanna Nózka). Z kolei badacze Akademii Górniczo-Hutniczej wiele uwagi poświęcili kwestiom starzenia się i starości (Janusz Mucha, Łukasz Krzyżowski) oraz ludziom z niepełnosprawnością (Barbara Gąciarz).

Na koniec należy wymienić prace, które miały największy ciężar gatunkowy, ponieważ stanowiły monograficzne opracowania szczególnych zjawisk, takich jak ochrona środowiska (Piotr Matczak), korupcja (Grzegorz Makowski), lokalne problemy społeczne w województwie wielkopolskim (Piotr Cichocki, Piotr Jabkowski, Zbigniew Woźniak) czy świętokrzyskim (Andrzej Kościółek). Dzięki tym pracom dyskurs naukowy stał się bogatszy o wiedzę o przejawach, przyczynach i proponowanych sposobach radzenia sobie z negatywnymi zjawiskami w życiu społeczeństwa polskiego.

Odrębny status instytucjonalny uzyskały badania nad nierównościami płci i miejscem kobiet we współczesnym społeczeństwie polskim. Na wielu uniwersytetach powstały studia z zakresu kulturowej tożsamości płci, a za nimi poszły projekty badawcze realizowane przez zorientowane emancypacyjnie socjolożki. „Kwestia feministyczna” stała się obiektem wzmożonego zainteresowania badaczek, począwszy od dostępu do rynku pracy, a na upodmiotowieniu pracowniczek seksualnych (*sex workers*) skończywszy. Możemy mówić aktualnie o wypracowaniu przez nie rzeczywistej autonomii dyscyplinarnej

i przedmiotowej (odrębne studia, programy badawcze, sekcja Polskiego Towarzystwa Socjologicznego).

Zainteresowanie problemami społecznymi zawiera w większym stopniu komponent normatywny niż w przypadku innych zjawisk i procesów społecznych. Socjologia jedzenia, mody, pamięci społecznej czy sportu nie mają takiego komponentu normatywnego, jak socjologia bezrobocia czy przestępczości. Ich związek z zaangażowaniem społecznym jest o wiele mniejszy. Definicja „problemu” zawiera w sobie element zachwiania równowagi, rozbieżności z właściwym stanem rzeczy, dotkliwości dla znacznej grupy ludzi itp. i przekonanie o możliwości zmiany sytuacji na lepszą. Z tego powodu wiele prac z lat 90. XX wieku zawierało krytykę istniejącego *status quo*, szczególnie w zakresie rozmiarów skrajnego ubóstwa i bezrobocia oraz warunków życia i funkcjonowania instytucji władzy i instytucji pomocowych w małych miastach.

Krytyka rzeczywistości społecznej była prowadzona najczęściej z pozycji niewydolności systemu społecznego w zapewnieniu mieszkańcom bezpieczeństwa socjalnego i niespełnieniu obietnic zawartych w deklaracjach polityków w latach dziewięćdziesiątych i pierwszej dekadzie XXI wieku. Wymiar moralny i teologiczny kwestii społecznych był obecny w pracach inspirowanych katolicką nauką społeczną i bieżącymi dokumentami Kościoła katolickiego o ochronie bezrobotnych i biednych.

Uzupełnieniem prac zorientowanych normatywnie były opracowania empiryczne. Wydaje się, że nie sposób przecenić znaczenia *Diagnozy społecznej* publikowanej co dwa lata od 1999 do 2015 roku. Wiedza zawarta w *Diagnozach* na temat bezrobocia, warunków życia mieszkańców, szczególnie zaś ubóstwa, wpływu technologii informacyjno-komunikacyjnych na życie Polaków zawierała rzetelną, ciągłą i bieżącą informację na temat spraw uznawanych przez Polaków za najbardziej palące. Stanowiła też informację zwrotną, z której mogli skorzystać dziennikarze, politycy, aktywiści społeczni i zwykli ludzie ze względu na jej publiczną i bezpłatną (od pewnego czasu) dostępność. Może warto podkreślić brak ekwiwalentnego źródła informacji o bieżących i dokuczliwych kwestiach społecznych u naszych najbliższych południowych sąsiadów. Innymi słowy, badacze służą społeczeństwu od prawie dwudziestu lat i szkoda jedynie, że nie można tej służby w sposób ilościowy zmierzyć.

Moja odpowiedź na pytanie: „Co zostało zrobione na polu socjologicznych badań problemów społecznych?” brzmi następująco. Ukazały się bardzo liczne prace na temat różnych problemów społecznych, które zazwyczaj dotyczą mikroskali lub zostały opracowane w formie studiów przypadków. Były one publikowane w pracach zbiorowych i rozproszone pośród różnych innych opracowań lub raportów. Termin „problem społeczny” w tytułach książek był dość często używany w formie swoistego parasola, pod którym znalazły schronienie teksty o sprawach zupełnie niepowiązanych z dotkliwymi wydarzeniami lub deficytami doświadczanymi przez większą grupę ludzi.

Pojawiły się również prace syntetyczne i twórcze. Przede wszystkim należy wymienić tu książkę Krzysztofa Gorlacha, Krzysztofa Czekaja i Małgorzaty Leśniak (1998). Dostarczyła ona wiedzy na temat ilościowego wymiaru problemów w Polsce w pierwszych latach transformacji systemowej. Z kolei książka Krzysztofa Frysztackiego (2009) o socjologii

problemów społecznych ukazywała perspektywy amerykańskiej socjologii (ze szczególnym uwzględnieniem komunitarianizmu) oraz takie formy i sposoby przeciwdziałania, jak pomoc społeczna i praca socjalna. Obydwie książki z sukcesem łączyły analizy teoretyczne z wymiarem aksjologicznym i praktycznym.

Po drugie, należy docenić stworzenie praktyki prowadzenia badań diagnostycznych i monitorujących na poziomie wielkich i mniejszych jednostek terytorialnych. Przykładem są tu, wcześniej wspomniane, opracowania dotyczące stolic Górnego i Dolnego Śląska czy małych miast lub powiatów województw łódzkiego czy wielkopolskiego. Co więcej, *Diagnoza społeczna*, publikowana co dwa lata, jest wyjątkową pozycją w krajach Europy Środkowej, ponieważ prezentuje obraz społeczeństwa, zagrożenia i wyzwania rozwoju oraz zmiany *in statu nascendi*.

Po trzecie, porównując polskie i zagraniczne osiągnięcia, można stwierdzić, że w krajach Europy Zachodniej i USA ukazują się współcześnie przeglądy problemów społecznych i prace monograficzne. W USA publikuje się ustawicznie kilkanaście autorskich książek, często wielokrotnie wznawianych, prezentujących stan wiedzy o kwestiach społecznych i ich ilościową charakterystykę. Można zatem wybierać spośród prac pisanych z pozycji od marksistowskich do liberalnych. W zachodnich krajach Unii Europejskiej książki na temat problemów społecznych dotyczą poszczególnych krajów. Ukazują się tam regularnie książki o charakterze słownikowym czy encyklopedycznym (na przykład George'a Ritzera, Vincentego Parillo, A. Javiera Trevino, Guentera Albrechta i Axela Groenmeyera). Na razie brakuje u nas takiego obszernego zbioru na temat poszczególnych problemów społecznych, zawierającego koncepcje i dane empiryczne. Są też specjalistyczne czasopisma („Social Problems” czy „Soziale Probleme”). W naszym kraju podobną rolę pełnią publikacje zbiorowe, które prezentują materiały z różnych wydarzeń naukowych, konferencji lub zakończonych projektów badawczych.

Ten, z konieczności krótki i niepełny, przegląd dorobku socjologii problemów społecznych w naszym kraju nie upoważnia do ferowania ostatecznych wyroków. Wydaje mi się jednak, że ta subdyscyplina socjologii ma się dobrze. Zinstytucjonalizowały się diagnozy problemów społecznych w wielkich miastach i aglomeracjach miejskich. Istnieje powiązanie między socjologią problemów społecznych a pracą socjalną oraz polityką społeczną. Powstają prace empiryczne, które ukazują dynamikę poszczególnych zjawisk, ważnych nie tylko dla socjologów, lecz także dla zwykłych ludzi. Podniósł się poziom prowadzonych badań, obejmujących zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe, opartych na nowych metodologiach i oprogramowaniu. Wyniki badań są publikowane i mają możliwość trafić do decydentów politycznych, którzy są w stanie zrealizować, chociaż w pewnej części, reformy na poziomie kraju, społeczności lokalnych lub zbiorowości terytorialnych. Preferencje teoretyczne autorów są zróżnicowane i powstają prace korzystające z różnych perspektyw (neoinstytucjonalnej, krytycznej czy ekologicznej itp.).

Natomiast największą słabością jest niewielkie powiązanie ze światem problemów globalnych i skromna liczba badań porównawczych lub realizowanych we współpracy z badaczami z innych krajów i kontynentów. Nadal dzieło Floriana Znanieckiego i Williama I. Thomasa może stanowić układ odniesienia dla prac o problemach dewiacji,

dezorganizacji, anomii, alienacji i patologii społecznej. To, co napawa nadzieją na przyszłość, to wykształcenie ośrodków wyspecjalizowanych w badaniach problemów społecznych (gdańskiego, katowickiego, krakowskiego, łódzkiego, poznańskiego, warszawskiego) i sztafeta – co najmniej trzech – pokoleń badaczy zajmujących się intensywnie trudnościami życia zbiorowego i strategiami ich rozwiązań.

Bibliografia

- Bartoszek A., Czekał K., Trawkowska D. (2012). *Diagnoza problemów społecznych i monitoring polityki społecznej dla aktywizacji zasobów ludzkich w Katowicach*. Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Borkowski T., Marcinkowski A. (1999). *Socjologia bezrobocia*. Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
- Cichocki P., Jabkowski P., Woźniak Z. (2011). *Lokalne programy rozwiązywania problemów społecznych*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Duracz-Walczak Anna (red.) (2002). *W kręgu problematyki bezdomności polskiej*. Stowarzyszenie Pomocy Bezdomnym, Warszawa–Gdańsk.
- Dzięcielska-Machnikowska S. (1992). *Co myślą bezrobotni*. Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzięcielska-Machnikowska S. (1995). *Bezrobocie nowym problemem polskiego pracownika*. Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Frysztański K. (2008). *Socjalna Ameryka*. Wydawnictwo Nomos, Kraków.
- Frysztański K. (2009). *Socjologia problemów społecznych*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gorlach K., Czekał K., Leśniak M. (1998). *Labirynty współczesnego świata: kluczowe problemy społeczne w kształceniu pracowników socjalnych*. Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
- Gwiżdż O., Jarczewski W. (2017). *Konstruowanie problemu społecznego na przykładzie procesu organizacji zimowych igrzysk olimpijskich*. „Zeszyty Pracy Socjalnej”, 4, 22, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Hrebenda A., Wódcz J. (1992). *Życie codzienne bezrobotnych w regionie Górnego Śląska*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kłopot S.W., Błaszczak M., Pluta J. (2010). *Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia. Wrocławska Diagnoza Społeczna*. T. 1–2. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Kościółek A. (2016). *Lokalne problemy społeczne. Potrzeby, możliwości, starania*. Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Królikowska J. (red.) (2006). *Problemy społeczne w grze politycznej*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Leśniak-Moczuk K. (2010). *Dwie dekady lokalnego bezrobocia (na przykładzie powiatu mieleckiego na Podkarpaciu)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Makowski G. (2008). *Korupcja jako problem społeczny*. Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- Maczak P. (2000). *Problemy społeczne jako problemy ekologiczne*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

- Miś L. (2007). *Problemy społeczne. Teoria, metodologia, badania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Miś L., Nóżka M., Smagacz-Poziemska M. (2011). *Nasze problemy. Bieda i bezrobocie we współczesnym społeczeństwie polskim*. Universitas, Kraków.
- Mlonek K. (1999). *Bezrobocie w Polsce w XX wieku w świetle badań*. Krajowy Urząd Pracy, Warszawa.
- Przymeński A. (2001). *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań.
- Spicker P. (2014). *Polityka społeczna – teoria*. Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.